

האם יום הכפורים מכפר גם למי שלא חזר בתשובה?

הקדמה

דבר ידוע הוא שיום הכפורים מכפר על העבירות, כפי שמפורש בתורה: "כי ביום הזה יכפר עליכם לטהר אתכם" (ויקרא טז, ל). וכן: "כי יום כְּפָרִים הוא לכפר עליכם" (ויקרא כג, כח).

אך יש לשאול: על אלו עבירות הוא מכפר? האם על כולן, או שמא רק על חלקן? ואם רק על חלקן – על איזה חלק? עוד יש לשאול: האם יום הכפורים מכפר גם למי שלא חזר בתשובה, או רק למי שחזר בתשובה?

לכאורה התשובה לכל השאלות הללו מפורשת בתורה, שכן הפסוק אומר: "כי ביום הזה יכפר עליכם לטהר אתכם מכל חטאתיכם לפני ד' תטהרו" (ויקרא טז, ל). דהיינו שכל העבירות מתכפרות ביום הכפורים! וכיון שלא כתוב כאן שהכפרה תלויה בחזרה בתשובה, משמע שאף בלא חזרה בתשובה מתכפרות כל העבירות ביום הכפורים! אבל הדבר אינו פשוט, ונחלקו בו תנאים, ואין אף לא תנא אחד הסובר שיום הכפורים מכפר על כל העבירות בלא תשובה!

א. המשנה במסכת יומא

המשנה במסכת יומא (פ"ח מ"ח, דף פה ע"ב) אומרת:
"חטאת ואשם ודאי מכפרין.

מיתה ויום הכפורים מכפרין עם התשובה.

תשובה מכפרת על עבירות קלות – על עשה ועל לא-תעשה,
ועל החמורות היא תולה עד שיבא יום הכפורים וכפר".

במשנה נאמר שתשובה מכפרת גם ללא יום הכפורים, אך רק על הקלות, ואילו יום הכפורים בצירוף לתשובה מכפר גם על העבירות החמורות. אך לא נאמר במשנה האם יום הכפורים לבדו מכפר גם ללא תשובה. בפשטות משמע שיום הכפורים לבדו אינו מכפר ללא התשובה, שכן נאמר במשנה: "מיתה ויום הכפורים מכפרין עם התשובה", משמע רק עם התשובה!

ועוד: אם יום הכפורים היה מכפר גם ללא התשובה – היה מתאים שהמשנה תאמר על מה בדיוק הוא מכפר ללא התשובה, כשם שהיא פירטה על מה התשובה מכפרת ללא יום הכפורים. ועוד יותר מכך: המסכת נקראת "יומא", או "כפורים", ופרקנו נקרא "יום הכפורים", ואם כן וודאי היה מתאים שהמשנה תפרט על מה

בדיוק מכפר יום הכפורים גם ללא תשובה, אם אכן הוא מכפר גם ללא תשובה, עוד יותר ממה שהיא מפרטת על מה מכפרת התשובה לבדה. כיון שהמשנה לא פירטה – נראה שיום הכפורים לבדו אינו מכפר כלל בלא תשובה! אבל אם כן, קשה: בתורה כתוב בפירוש שיום הכפורים מכפר על כל העבירות, כאמור לעיל, ואם כן מנין למדה המשנה שיום הכפורים מכפר רק עם התשובה? כיון שהגמרא עוסקת בביאור המשנה נמתין לביאור הגמרא.

ב. דעת רבי

הגמרא במסכת יומא (פה ע"ב) דנה בדברי המשנה שאמרה: "מיתה ויום הכפורים מכפרין עם התשובה", ומדייקת ממנה: "עם התשובה אין, בפני עצמן לא. נימא דלא כרבי, דתניא: רבי אומר: על כל עבירות שבתורה, בין עשה תשובה בין לא עשה תשובה – יום הכפורים מכפר, חוץ מפורק עול [רש"י: כופר בהקב"ה], ומגלה פנים בתורה [רש"י: דורש את התורה לגנאי, כגון מנשה שהיה דורש באגדות של דופי: "לא היה לו למשה לכתוב אלא יותמנע היתה פלגש?!", ומיפר ברית בשר [רש"י: מילה], שאם עשה תשובה יום הכפורים מכפר, ואם לא עשה תשובה אין יום הכפורים מכפר".

ועונה: "אפילו תימא רבי, תשובה בעיא יום הכפורים, יום הכפורים לא בעיא תשובה". דהיינו שניתן לפרש את משנתנו גם כרבי, ומה שכתוב "עם התשובה" אין הכוונה שיום הכפורים מכפר רק בתנאי שיש עמו תשובה, והיא מעכבת את כפרת יום הכפורים, אלא שגם אחרי התשובה עדיין לא התכפרו כל העבירות, ויש צורך בכפרת יום הכפורים.

נאמר כאן בגמרא שרבי סובר שיום הכפורים מכפר גם ללא תשובה כמעט על כל העבירות! דבריו קרובים מאד לפשט הפסוק בפרשת אחרי מות. אך גם הם אינם זהים לפשט הפסוק, שכן לפי רבי יש שלש עבירות שאינן מתכפרות ללא תשובה!

1. מנין למד רבי את דבריו?

מנין למד רבי שיש עבירות שאינן מתכפרות ללא תשובה, ומנין למד שדווקא אותן עבירות הן שאינן מתכפרות ללא תשובה? כתב רש"י: "במסכת שבועות (יג ע"א) יליף לה מקראי".

במסכת שבועות (שם) הביאה הגמרא את דברי רבי ואמרה: "מאי טעמא דרבי? דתניא:

'כי דבר ד' בזה' – זה הפורק עול [רש"י]: שביזה דיבור ראשון שאמור בסיני: 'אנכי ד' אלקיך', ומגלה פנים בתורה [רש"י]: מדאפקיה קרא בלשון ביזיון, וזה בזה דברי תורה הוא].

ו'את מצותו הפר' – זה המפר ברית בבשר [רש"י]: שהיא מצוה יחידית. ועיין בריטב"א שהוסיף על רש"י: 'מצוה יחידית שנצטווה אברהם אבינו עליו השלום'¹. 'הכרת תכרת': 'הכרת' – לפני יום הכפורים, 'תכרת' – לאחר יום הכפורים. יכול אפילו עשה תשובה? תלמוד לומר: 'עונה בה' – לא אמרתי אלא בזמן שעונה בה [רש"י]: אלמא בשאינו שב קאי קרא. ובהנך תלת הוא דגלי לן אף לאחר יום הכפורים, הא בשאר – אף על פי שאינו שב, יום הכפורים מכפר'".

לפי זה ניתן לומר שרבי אכן למד מהפסוק בפרשת "אחרי מות" שיום הכפורים מכפר מצד עצמו, גם ללא תשובה, על כל העבירות, אלא שהפסוק בפרשת "שלח" ממעט את שלש העבירות הנזכרות מהפסוק בפרשת "אחרי מות", ומגלה שבהן אין יום הכפורים מכפר מצד עצמו. אמנם מרש"י שכתב: "הא בשאר – אף על פי שאינו שב יום הכפורים מכפר", נראה שרבי למד שיום הכפורים מכפר גם ללא תשובה מכח הפסוק בפרשת "שלח", ולא מהפסוק בפרשת "אחרי מות". אך אפשר שגם לפי רש"י רבי למד מהפסוק בפרשת "אחרי מות", כפי שיבואר בהמשך. דברי רבי קשים מסברא: כיצד יתכן שאדם שחטא כל השנה ואף ביום הכפורים לא שב מחטאיו יתכפר ביום הכפורים?

2. הסבר התוספות ישנים

כתבו התוספות ישנים במסכת יומא: "לרבי נמי צריך תשובה לכפרה גמורה, אף על גב דמהני יום הכפורים למעט מכרת, מכל מקום כפרה גמורה בלא תשובה ליכא, דאם לא כן למה חרב הבית בשביל עוונותינו? כיון שיום הכפורים מכפר חוץ משלושה דברים!"

כלומר: גם לרבי יום הכפורים מועיל רק לפטור את האדם החוטא מכרת, אבל הוא אינו מכפר כפרה גמורה בלי תשובה. וההוכחה לכך היא שאם לא כן לא היה חרב בית המקדש, כיון שיום הכפורים מכפר על כל העברות חוץ משלושה דברים. כעין זה כתב גם תוספות הרא"ש².

¹ ועיין שם בריטב"א וברש"י שהסבירו אחרת.

² עיין בספר "עלי אור" על מסכת יומא [לרב אוריאל קוקיס (מכון הרב פראנק ירושלים, תשנ"ו)], שהקשה על תירוץ התוספות ישנים – "דאף לרבי בעינן תשובה לכפרה גמורה" – שלפי זה מדוע הקשתה הגמרא: "לימא מתניתין דלא כרבי" והרי יכלה הגמרא לומר שמה שכתוב "יום הכפורים מכפר עם התשובה" הכוונה לכפרה גמורה!

3. הסבר "תוספות יום הכפורים"

בספר "תוספות יום הכפורים" כתב [בלא שהתייחס לדברי התוספות ישנים]:
 "גם רבי מודה שאין יום הכפורים מכפר [על עבירות שבין אדם לחבירו] עד שירצה
 את חבירו, כדדרש ר' אלעזר בן עזריה במתניתין.
 ואף על גב דקתני רבי: 'חוץ מפורק עול', ולא קתני נמי: 'חוץ מעבירות שבין אדם
 לחבירו!' הא קיימא לן: 'אין למדים מן הכללות, אפילו במקום שנאמר בהן חוץ³'.
 "תוספות יום הכפורים" צמצם מאד את דברי רבי, והסביר **שרבי אמר את
 דבריו רק על עבירות שבין אדם למקום, ולא על עבירות שבין אדם לחבירו!**
 אך אף על פי כן אין בדבריו תשובה לשאלה שנשאלה מסברא כיצד יתכן שיום
 הכפורים יכפר לגמרי, גם ללא תשובה, על עבירות שבין אדם למקום.

4. הסברי ה"עלי אור"

בספר "עלי אור" כתב על הוכחת התוספות ישנים "דאם לא כן למה חרב הבית
 בשביל עוונותינו": "לולא דבריהם אפשר דאמרו [בני ישראל בדורות שלפני
 החורבן]: 'נחטא ויום הכפורים יכפר', דכהאי גוונא אין יום הכפורים מכפר" (יומא
 פה ע"ב).
 יש להוסיף על פי דבריו שבני ישראל בדורות שלפני החורבן אמרו: "אחטא
 ואשוב", שכן מצאנו שהנביאים הוכיחו אותם על כך שהם עוברים עבירות חמורות
 וחושבים שהקרבת הקרבנות תכפר להם, כמו שמפורש בספר ישעיהו (פ"א), בספר
 ירמיהו (פ"ז) ובספר עמוס (פ"ה). והאומר: "אחטא ואשוב" אין יום הכפורים מכפר
 (יומא פה ע"ב).

עוד כתב ה"עלי אור": "או דחטאו בחטאים שבין אדם לחבירו, דהא בעוון
 שנאת חנם נחרב, ובהא אין יום הכפורים מכפר עד שירצה את חבירו".
 יש להעיר על דבריו שבעוון שנאת חנם חרב בית המקדש השני, אבל בית
 המקדש הראשון חרב בעוון עבודה זרה, גילוי עריות ושפיכות דמים (יומא ט ע"ב).
 אמנם לפי דבריו ניתן להסביר גם את חורבן בית ראשון בלא להזדקק לתירוץ
 התוספות ישנים: עבודה זרה אפשר שהיא כלולה בפורק עול, שעל כך אמר רבי
 שיום הכפורים אינו מכפר.
 גילוי עריות, באשת איש – כפי שהסביר רש"י⁴ – הרי שהוא גם כן עבירה שבין
 אדם לחבירו.

³ עירובין כט ע"א וקדושין לד ע"א.

שפיכות דמים היא גם כן עבירה שבין אדם לחבירו, כמובן. אם כן לפי הסבר זה, שרבי מודה שעבירות שבין אדם לחבירו אין יום הכפורים מכפר, ניתן לענות על שאלת התוספות ישנים מדוע חרב הבית, שהבית חרב מפני שאותן שלש עבירות חמורות אינן מתכפרות ללא תשובה אף לדעת רבי! יש לציין שגם בדברי ה"עלי אור" אין תשובה לשאלה כיצד יתכן שיום הכפורים יכפר לגמרי גם ללא תשובה, על עבירות שבין אדם למקום. ונראה מסברא כדברי התוספות ישנים ותוספות הרא"ש, שאכן גם לרבי אין יום הכפורים מכפר כפרה גמורה ללא תשובה, אלא רק מועיל להפחית את חומרת העונש מכרת.

ג. דעת חכמים

במסכת שבועות המשיכה הגמרא וביררה את דעת חכמים:

"ורבנן: 'הכרת' – בעולם הזה, 'תכרת' – לעולם הבא,

'עונה בה' – שאם עשה תשובה ומת מיתה ממרקת".

פירש רש"י: "ורבנן – דאית להו נמי בשאר עבירות דאין יום הכפורים מכפר על שאינן שבין, אמרי לך: הא דגלי לן קרא בהנך תלת, לאו ביום הכפורים איירי, אלא 'הכרת תכרת' דקאמר, תכרת לעולם הבא, שאף מיתה אינה ממרקת על שלש הללו בלא תשובה. אבל שאר עבירות, בלא תשובה נמי מיתה ממרקת אחר יום הכפורים, אבל יום הכפורים בלא מיתה לא.

שאם עשה תשובה – ואין עונה בה מיתה ממרקת אף על שלש הללו, ולא תכרת לעולם הבא".

באותה סוגיא במסכת שבועות גם דרשה הגמרא מנין לרבנן שיום הכפורים אינו מכפר אלא למי ששב בתשובה: "דתניא: יכול יהא יום הכפורים מכפר על שבים ועל שאינן שבים? ודין הוא: הואיל וחטאת ואשם מכפרין, ויום הכפורים מכפר, מה חטאת ואשם אין מכפרין אלא על השבים [רש"י: דכתיב: 'והתוודו את חטאתם' וגו'] (במדבר ה, ז), 'והתוודה אשר חטא עליה' (ויקרא ה, ה), אף יום הכפורים אין מכפר אלא על השבים!

מה לחטאת ואשם שאין מכפרין על המזיד כשוגג [רש"י: רוב חטאות ואשמות אין מכפרין על המזיד כשוגג, אלא אשם שפחה חרופה, ואשם נזיר טמא, ואשם שבועת הפקדון, וחטאת דשבועת העדות], תאמר ליום הכפורים שמכפר על המזיד כשוגג.

⁴ במסכת שבת (סב ע"ב בד"ה "הלוך וטפוף") את הפסוק בישעיהו (ג, טז) שממנו למדה הגמרא ביומא (ט ע"ב) שבית ראשון חרב על גילוי עריות.

הואיל ומכפר על המזיד כשווגג, יכפר על שבים ועל שאינן שבים! תלמוד לומר: 'אד' חלק".

פירש רש"י: "'אד' חלק – 'אד' בעשור לחדש השביעי הזה יום הכפורים הוא' (ויקרא כג, כז), וכל אכין ורקין מיעוטין, ללמדך שפעמים שאין יום הכפורים מכפר".

לפי זה עולה שאף על פי שמפשט הפסוק בפרשת "אחרי מות" משמע שיום הכפורים מכפר גם ללא תשובה, מכל מקום בפרשת "אמור" למדנו שיש מיעוט, המלמד שיום הכפורים אינו מכפר אלא עם התשובה!

סיכום

א. לפי רבי: על רוב העבירות שבתורה, יום הכפורים מכפר, אפילו אם לא עשה תשובה. חוץ מכופר בהקב"ה, ודורש את התורה לגנאי, ומיפר ברית מילה, שעליהן רק אם עשה תשובה יום הכפורים מכפר.

1. לפי דעת התוספות ישנים רבי מודה שהכפרה של יום הכפורים בלא תשובה אינה כפרה גמורה.

2. לפי דעת "תוספות יום הכפורים" רבי אמר את דבריו רק על עבירות שבין אדם למקום, ולא על עבירות שבין אדם לחבירו, שעליהן אין יום הכפורים מכפר עד שירצה את חבירו.

3. לפי דעת ה"עלי אור" רבי מודה שהאומר: "אחטא ויום הכפורים יכפר" - אין יום הכפורים מכפר לו.

4. הוספנו שרבי מודה שהאומר: "אחטא ואשוב" - אין יום הכפורים מכפר לו.

ב. לפי חכמים: יום הכפורים אינו מכפר על שום עבירה ללא תשובה!

יש לשאול: לפי דעת חכמים, שיום הכפורים אינו מכפר ללא תשובה, מדוע תשובה לבדה אינה מספיקה? מדוע היא צריכה את יום הכפורים? עיין על כך במאמר הבא.